

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2025]

Hasan Ali ÇETİN

<https://orcid.org/0000-0001-9673-8242>

Dr.

hasan.cetin@akmb.gov.tr

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı

<https://ror.org/02vsmry93>

Dîvânu Lugâti't-Türk Söz Varlığı İçerisinde Tıp Bilimi Sözcük ve Terimleri

Medical Science Words And Terms in Dîvânu Lugâti't-Türk Vocabulary

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 30.01.2025

Kabul Tarihi | Date Accepted: 05.03.2025

Yayın Tarihi | Date Published: 20.03.2025

Atıf | Citation

Çetin, H. A. (2025). Dîvânu Lugâti't-Türk Söz Varlığı İçerisinde Tıp Bilimi Sözcük ve Terimleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(1), 368-395. <https://doi.org/10.34083/akaded.1629710>

Çetin, H. A. (2025). Medical Science Words And Terms in Dîvânu Lugâti't-Türk Vocabulary. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(1), 368-395. <https://doi.org/10.34083/akaded.1629710>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyrights-License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Hasan Ali ÇETİN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Kâşgarlı Mahmud tarafından XI. yüzyılın ilk yarısında yazılan *Divânu Lugâti't-Türk*, Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlük mahiyetinde olup Türk lehçelerini bir arada sunma gayesiyle kaleme alınmıştır. Zengin içeriği ile geniş bir Türkiyat ansiklopedisi görünümünde olan eser, gramer, diyalektoloji, etnoloji, coğrafya, onomastik, halk bilimi, halk hekimliği, şiir, atasözü gibi çeşitli alanlara dair önemli bilgiler ve metin örnekleri ihtiva etmektedir. Bu çalışmada, *Divânu Lugâti't-Türk*'ün söz varlığı içerisinde halk hekimliği, tıp ve eczacılık alanlarıyla ilgili tespit edilen sözcük ve terimler ile bu terimlerin sınıflandırılması yer almaktadır. Metinde sağlık bilimlerine dair yer alan sözcük ve terimlerin içinde geçtiği cümle örnekleri ışığında ulaşılan tespit ve tahliller dikkate sunulmuştur. Eserde sağlık bilimleriyle ilgili olarak yer alan sözcükler, terim olma sürecine girmiş sözcükler ile terimler, eserin yazıldığı döneme ait tıbbi söz varlığını bir arada görebilme yönüyle anlamlı bir veri oluşturmaktadır. Çalışmada ana kaynak olarak Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan *Divânu Lugâti't-Türk* adlı eser kullanılmıştır. Eserin Dizin bölümünde geçen ilgili sözcük ve terimler, *Divânu Lugâti't-Türk*'ün el yazması metninde geçtikleri yerler ve çevirisindeki sayfa numaraları ile birlikte verilmiştir. Tablolar hâlinde sınıflandırılan sözcük ve terimler “anatomî terimleri, hastalık terimleri, tedavi-ilaç terimleri, beden görünüşüyle ilgili terimler ve diğer sağlık terimleri” gibi başlıklar altında konu temelli olarak tasnif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Söz varlığı, tıp terimleri, eczacılık terimleri, Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk*.

Abstract

Divânu Lugâti't-Türk, written by Kâshgarlı Mahmud in the first half of the XI century, is an encyclopaedic dictionary from Turkish to Arabic and was written with the aim of presenting Turkish dialects together. The work, which looks like a large encyclopedia of Turcology with its rich content, contains important information and text examples on various fields such as grammar, dialectology, ethnology, geography, onomastics, folklore, folk medicine, poetry, proverbs. In this study, the words and terms related to the fields of folk medicine, medicine and pharmacy in the vocabulary of *Divânu Lugâti't-Türk* and the classification of these terms are included. In the light of the sentence examples in which the words and terms related to health sciences in the text are mentioned, the determinations and analyses are presented. The words in the work related to health sciences, words and terms that have entered the process of becoming terms constitute a meaningful data in terms of being able to see the medical vocabulary of the period when the work was written. *Divânu Lugâti't-Türk* prepared by Ercilasun and Akkoyunlu was used as the main source in the study. The related words and terms in the Index section of the work are given together with the page numbers of the places where they occur in the manuscript of the work and the page numbers in the translation. The words and terms are classified in tables under the headings of 'anatomy terms, disease terms, treatment-medication terms, terms related to body appearance and other health terms'.

Keywords: Vocabulary, medical terms, pharmacy terms, Kâshgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk*.

Giriş

1. *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve Sağlık Bilgisi Söz Varlığı

İnsan hayatının ayrılmaz bir parçası olan sağlık ve sağlıklı yaşam, geçmişten günümüze üzerinde en çok çalışmalar yapılan, eserler yazılan alanlardan biridir. Türk diliyle müstakil olarak tıp alanında yazılan ilk eserlere eski Uygur döneminde rastlanır. Bu dönemden sonra tıp alanında Arapça yazılan eserlerin ardından Anadolu'da Türkçe yazılan eserlerin görülmesi XIV. yüzyılda başlar ve bunların sayısı ilerleyen zamanlarda artarak devam eder (Önler, 2006, s. 135).

XI. yüzyılda yaşamış olan Türk bilgini Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eseriyle Türk dilinin ilk sözlüğünü ve dil bilgisi kitabını hazırlamıştır. Bu eser bir dil çalışması olmaktan öte, Türk kültürünün, coğrafyasının ve tarihinin bir ansiklopedisi niteliindedir. Kâşgarlı Mahmud, eserinde Türk dilinin çeşitli lehçelerini bir araya getirerek Türk dünyasının coğrafi ve kültürel yapısını detaylı bir şekilde incelemiştir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*; Türk dilinin kökenleri, gramer yapısı, söz varlığı ve edebiyatı hakkında kapsamlı bilgiler sunmasının yanı sıra, Türklerin inançları, gelenekleri, sosyal hayatı ve devlet yapısı hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Bu nedenle eser, Türk filolojisi, tarihi ve kültürel çalışmaları için temel bir kaynak olarak kabul edilir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*, sözcüklerin sadece anlamlarını değil, aynı zamanda kökenlerini, farklı lehçelerdeki kullanımlarını; deyimleri, atasözlerini, coğrafi bilgileri de içermektedir. Bu kapsamlılık, eseri bir dilbilim çalışması olmanın ötesine geçirmiş, onu geniş bir Türkiyat ansiklopedisi hâline getirmiştir. Kâşgarlı Mahmud eserini Araplara Türk boylarını ve boyların konuştukları şiveleri tanıtmak, Türklerin ve Türk dilinin üstünlüğünü ortaya koymak; en azından Türk dilinin Arapça ile at başı yarışacak güçte olduğunu göstermek gayesiyle hazırlamış, topladığı bütün sözcükleri Arap sistemine göre vezin kalıplarına ayırarak sıralamıştır. Eserde 9.000 civarında sözcük bulunmaktadır (Akün, 2002, s. 13; Şen, 2016, s. 55; Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. xvii, Akalın, 2020, s. 7-9).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan sağlık bilgisine ait söz varlığı, çeşitli yönleriyle farklı çalışmalarda ele alınmış, ilim âleminin dikkatine sunulmuştur (Tryjarski, 1992; Akkoyunlu ve Çınar, 1994; Altıntaş, 1983-1988; Bayat, 2002-2003; Aydemir, 2014; Çakmak, 2015; Işık, 2016; Masattaş, 2020; Önler, 2006).

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün söz varlığı içerisinde halk hekimliği, tıp ve eczacılık alanlarıyla ilgili olan sözcük ve terimlerin tespit edilmesi ve ilgili alanlarda elde edilen verilerin sınıflandırılması amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada *Dîvânu Lugâti't-Türk* metninde tespit edilen halk hekimliği, tıp ve eczacılık alanları kapsamındaki sözcük ve terimler, eserin el yazmasında geçtikleri yerlerin sayfa numaraları ile çevirideki sayfa numaralarıyla birlikte tablolar hâlinde verilmiştir. Bu numaralandırmalarda çalışmada ana kaynak olarak kullanılan Ahmet B. Ercilasun ve

Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanarak Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Divânu Lugâti't-Türk* adlı eserde kullanılan sisteme uyulmuştur. Bu tablolarda madde ve eklerden sonraki ilk sayı el yazmasının sayfa numarasını, eğik çizgiden sonraki ikinci sayı çevirideki sayfa numarasını göstermektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 537).

Çalışmada tablolar hâlinde yer alan tasnif başlıkları aşağıdaki gibidir:

1. Anatomi terim ve sözcükleri
2. Vücut sıvıları, salgıları ile ilgili terim ve sözcükler
3. Hasta, hastalık ve hastalık belirtileri ile ilgili terim ve sözcükler
4. İlaçlar, tedavi, tedavi yöntemleri ve araçları ile ilgili terim ve sözcükler
5. Beden, beden görünüşü ile ilgili terim ve sözcükler
6. Sağlıkla ilgili diğer terim ve sözcükler.

Bu tablolarda her grup kendi içinde alfabetik sırayla verilmiştir. Madde başlarının yanında anlamları; sonrasında madde başı olan sözcük ve terimlerin *Divânu Lugâti't-Türk* el yazmasında geçtiği sayfa numarası ile metnin ana kaynak çevirisindeki sayfa numarası ve son olarak da varsa madde başıyla ilgili gönderme yapılan sözcük yer almaktadır. Değerlendirme bölümünde, tasnif edilen sözcük ve terimler ile yer yer bunların içinde geçtiği cümle örnekleri ışığında ulaşılan tespit ve tahliller dikkate sunulmuştur. Her madde başının metinde geçtiği yerlerin sayısı, makale hacminin genişlememesi amacıyla üç yer ile sınırlandırılmıştır.

Tablo 1: Anatomi Terim ve Sözcükleri

Sıra	Madde Başı	Anlam	El yazmasının sayfa numarası/çevirideki sayfa numarası	Gönderme Yapılan Sözcük
1	ađak	ayak	27/12, 38/25, 45/31	
2	ađut	avuç	36/24, 54/40	→ <i>avut</i>
3	āg	iki bacak arasındaki boşluk	53/38	
4	agız	insanın ve bütün hayvanların ağzı	34/20, 40/26, 592/485	
5	arka	Sırt	76/ 64, 81/71	
6	art	boyun, art	33/19	
7	avut	avuç	54/40	→ <i>ađut</i>

8	aya	aya, avuç içi	55/41	
9	ayak	ayak	54/40	→ <i>ađak</i>
10	azak	bazı Kıpçak, Yemek, Suvar ve Bulgarlarda ayak	27/12	
11	bađır	karaciğer	139/122, 557/459	181/155,
12	bađırsuk	bağırsak	251/220	
13	bađıř	parmakların ve diğer organların eklemleri; kamyı vb. şeylerin boğumları	184/157	
14	baka	kolun et kısmı	545/445	
15	baş	insan başı; genel olarak baş (hayvan, bitki, eřya, dađ vb.)	510/409, 616/511	540/441,
16	başgak	oyluk kemiklerinin üstü	236/205	
17	bıkın	böđer	201/172	
18	bil	bel	501/402	
19	bilek	bilek	194/166, 373/295	258/226,
20	bır tũ saç	kılıcık	535/437	
21	bitrik	bızır, klitoris	239/207	
22	bız	deri ile et arasında bulunan beze	496/398	
23	bogun	parmak ve kamyı bođumu	201/172	
24	boguz	boğaz	183/156, 333/270	276/240,
25	bokuk	boğaz çıkıntısının iki tarafında bulunan et bezi (tiroit)	408/319	

26	boyn ~ boyun	insan vb.'nin boynu	376/296, 530/431	519/418,	
27	bögür	böbrek	182/155		
28	bökseg	kadının gerdanı	239/208		
29	bökseg	göğsün üst kısmı	239/208		
30	burun	burun	201/172, 257/225	208/178,	
31	büt	but, ayak	132/116, 494/396		
32	bükün	kör bağırsak	201/172		
33	çıçalak	serçe parmak	244/212		
34	çıçamuk	yüzük parmağı	244/213		
35	çırğuy	böğrün iki yanından kemerin geçtiği ilik	551/452		
36	çor uragut	ferci bitişik kadın	495/397		
37	çübek	çocuğun çükü	195/167		
38	çügde	kulakların arkasında, kafada bulunan kemik çıkıntısı, kafa baltası	210/181		
39	diñgel	kemiğin baş kısmı; ön kol kemiği; kalça	611/504		
40	egin	kürek kemiği; omuz	51/37, 68/54		
41	elig	el	32/19, 48/34, 49/34		
42	emig	meme	49/34, 205/175, 304/251		
43	emirçge	kıkırdak	635/530		
44	eñ	yanak	32/19		
45	eñek	ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge	80/68		

46	etli tırnaklı	et ile tırnak	98/91	
47	içegü	kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım	81/69	
48	iç et	çiğere yapışık olan ince et	30/16	
49	ilig	el	346/278	→ <i>elig</i>
50	ilig	Oğuzcada ilik	49/34	→ <i>yilik</i>
51	irin	dudak	51/36, 47/33, 475/380	
52	kāp	karındaki bebeği kaplayan zar	508/407	
53	kapak	göz kapağı	192/164	
54	kapak	kızlık zarı	192/164	
55	karak	göz, gözbebeği	192/164, 326/265, 456/360	
56	karak	gözün karası	192/164	
57	karı	arış, kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısmı	543/444	
58	karın	karın; mide	27/12, 95/88, 120/107	
59	kasıg	ağzın sağlı sollu iç kısmı, çene dipleri	189/161, 595/487	
60	kāş	kaş	213/183, 261/228, 511/410	
61	kavuk	sidik torbası	517/415	→ <i>kawuk</i>
62	kawuk	mesane, sidik torbası	192/165, 517/415	→ <i>kavuk</i>
63	kazı	insan karnının boğumları	543/444	
64	kewig	burnun kıkırdağı	197/169	
65	kıwal	biçimli (burun)	208/178	

66	kirpik	kirpik	240/209	
67	köl ~ kol	kol	180/154, 516/414	502/402,
68	koltık	koltuk altı	239/207	
69	koşragu	kulak ardı kemiği, kulağın altındaki kemik çıkıntısı	613/506	
70	kön	gön, deri	504/404, 598/489	591/484,
71	köt	göt, kıç	161/140	
72	kudruçak	kuyruk sokumu kemiği	523/423	
73	kulak	kulak	76/ 64, 114/102, 189/162	→ <i>kulkak</i> , <i>kulxak</i>
74	kulkak	kulak	192/165	→ <i>kulak</i> , <i>kulxak</i>
75	kulxak	kulak	192/165	→ <i>kulak</i> , <i>kulkak</i>
76	kurugsak	mide	13/7, 251/220, 590/484	
77	küsri	kaburga kemikleri	212/183	
78	miñi	beyin	415/326	
79	ogrug	ilk omur (kemiği)	61/48, 71/58, 72/58	→ <i>owrug</i>
80	owrug	ilk omur kemiği	71/58	→ <i>ogrug</i>
81	owrug	kemiklerin eklemi ve dağın kesinti yeri	71/58	→ <i>ogrug</i>
82	ömgen	şahdamarı	73/59	
83	öpke	akciğer, ciğer	76/ 64, 339/274, 615/510	
84	öt	safra kesesi	34/20	
85	öz	kalp ve karın bölgesindeki organlar	35/21, 35/22, 500/401	

86	özek	omurilik	48/34	
87	sakak	çene	144/125, 409/319	
88	sakal	sakal	53/39, 122/108, 144/125	
89	sepkil	yüzde görünen çil	242/210	
90	sik	erkeklik organı	109/99, 168/145	
91	solak	Kıpçak lehçesinde dalak	207/178	
92	sünük	kemik	99/91, 124/110, 129/114	
93	sünüklen-	kemikleri büyümek	620/516, 621/516	
94	talak	dalak	207/178	
95	tamak	boğaz	28/13	→ <i>tamgak</i>
96	tamar	Oğuzlarda damar	182/155, 533/433	→ <i>tamur</i>
97	tamgak	boğaz, hançere	28/13, 236/205	→ <i>tamak</i>
98	tamgak	damak	235/204	
99	tamur	vücuttaki damar	182/155, 533/433	→ <i>tamar</i>
100	taşak	taşak	191/163, 220/190, 562/463	
101	tıgrak	deri	372/294	
102	tıl	konuşma organı	66/52, 169/146, 501/402	
103	tılak	Çigil lehçesinde kadının organı	168/145, 207/178	
104	tırnak	tırnak	79/ 68, 611/504	
105	tırsgek	elin dirseği	628/523	
106	töpü	insanın tepesi, başın üstü	540/441	
107	tõş	döş, göğsün başı, göğüs	497/399, 595/487	

108	tulun	göz ile kulak arası	202/173	
109	tulun	göz ile kulak arası	606/498	
110	ümgük	bıngıldak, başın yumuşak kısmı	68/54	
111	ürün karak	göz akı	192/164	
112	yân	kalça kemiklerinin başları; kalça kemiği	515/414	
113	yarık	iki bacağın kalça kısmındaki uçları	451/354	
114	yarın	kürek kemiği	453/356	
115	yaya	insanın kıcı, kalçası	455/358, 520/418	
116	yıgaç	adamın penisi	448/351	
117	yilik	Oğuzcada ilik	49/34	
118	yumurtga	insan ve sair hayvanların taşağı	631/526	

Metinde insan anatomisinde yer alan organlar, iskelet yapısında yer alan kemikler, insan bedeni üzerinde yaşa ve hastalıklara bağlı olarak meydana gelen gelişme ve değişimleri ifade eden sözcük ve terimlerin sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla 118'dir. Bu sözcüklerin bazıları (ayak, baş, bilek, boyun, karın, kirpik, kol, kulak) değişmeden günümüze ulaşmış, bazıları (avut "avuç", bil "bel", boguz "boğaz", ilig "ilik", koltık "koltuk altı", kulkak – kulxak "kulak", talak "dalak", tirsgek "dirsek" vb.) ise varlığını muhafaza ederek küçük değişmelerle günümüze kadar gelmiştir. Bu bölümde yer alan sözcük ve terimlerin bir kısmı (*ađak/azak* "ayak", *agız* "ağız", *bagır* "karaciğer", *bagırsuk* "bağırsak", *bilek* "bilek", *bögür* "böbrek", *burun* "burun", *bükün* "kör bağırsak", *çıçalak* "serçe parmağı", *çıçamuk* "yüzük parmağı", *irin* "dudak", *ilig* "ilik", *karak* "göz, gözbebeği", *karın* "karın, mide", *kavuk/kawuk* "sidik torbası, mesane", *miñi* "beyin", *öt* "safra kesesi", *talak* "dalak" vb.) organ adı veya bir organın parçası iken bir kısmı (*âg* "iki bacak arasındaki boşluk", *başgak* "oyluk kemiklerinin üstü", *bökseg* "kadının gerdanı/göğsün üst kısmı", *eñek* "ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge", *karı* "arış, kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısmı", *kasıg* "ağzın sağlı sollu iç kısmı, çene dipleri" vb.) insan bedeninin bir bölümünün yerinin tarifi ve karşılığıdır.

Bu bölümdeki tasnifte yer alan *ilig*, *tamar* ve *yilig* madde başlarının açıklamalarında Oğuzca karşılıkları, *solak* sözcüğünde Kıpçak lehçesindeki, *tılak* sözcüğünde Çigil lehçesindeki karşılıkları verilmiştir.

Tablo 2: Vücut Sıvıları, Salgıları ile İlgili Terim ve Sözcükler

Sıra	Madde Başı	Anlam	El yazmasının sayfa numarası/ çevirideki sayfa numarası	Gönderme Yapılan Sözcük
1	bagırlan-	pıhtılaşmak	398/310	
2	bergelen-	damarlar kan ile dolmak	533/433	
3	bile- ~ bile-	(kana) belemek, (kana) bulamak	563/464	
4	bilel-	(kana, tere vb.) bulanmak	530/431	
5	bürkür-	(kan için) fişkırmak	352/281	
6	kān ~ kan	kan	58/44, 139/122, 326/265	
7	kāna- ~ kana-	kanamak	426/333, 559/461, 564/465	→ <i>kānı-</i>
8	kan barın-	âdet kanı boşanmak	338/273	
9	kanlıg ~ kânlıg	kanlı, kanı olan; yağlı kanlı	47/33, 462/367	
10	liš	tükrük; balgam	498/399	
11	sidük ~ siđük	her türlü idrar, sidik	196/167	
12	suđuk	tükürük	192/164, 486/389, 585/479	
13	tamur-	(burun vb.) kanamak	311/256	
14	tamurgan	devamlı (burnu vb.) kanayan	258/226, 261/228	
15	ter	ter	234/203, 403/313, 406/316	
16	terit-	terlemek	417/327, 417/328	
17	terle-	ter sızdırmak, terlemek	572/471	
18	terlet-	terletmek	434/339	
19	yar	tükrük	309/255, 439/343, 446/349	
20	yarla-	tükürmek	579/476	

21	yiğ	sümük	428/334, 602/494	
----	-----	-------	------------------	--

Metinde insan vücudunda sıvı hâlde bulunan kan, tükürük, balgam, ter, sümük, sidik/idrar gibi sıvı ve salgularla ilgili olarak 21 sözcük tespit edilmiştir. Bunlar *bağrılan-* “pıhtılaşmak”, *bergelen-* “damarlar kan ile dolmak”, *bile-* ~ *bişle-* “kana belemek, kana bulamak”, *bürkür-* “kan fişkırmak”, *kân* ~ *kan* “kan”, *kâna-* ~ *kana-* “kanamak”, *kan barın-* “âdet kanı boşanmak”, *terit-* “terlemek”, *terlet-* “terletmek”, *yar* “tükürük”, *yiğ* “sümük” gibi sözcük ve terimler olup anlamlarının yanında bazen cümle örnekleri ve açıklamalar da verilmiştir.

Tablo 3: Hasta, Hastalık ve Hastalık Belirtileri ile İlgili Terim ve Sözcükler

Sıra	Madde Başı	Anlam	El yazmasının sayfa numarası/ çevirideki sayfa numarası	Gönderme Yapılan Sözcük
1	agna-	kekeme olmak, dili tutulmak	147/127	
2	agnat-	kekretmek, kekeme hâle getirmek	137/120	
3	agrı-	ağrımak	35/21, 140/122, 519/418	
4	agrığ	ağrı	61/48	
5	agrit-	ağrıtmak, ağrı vermek	135/118	
6	agru-	(hasta) ağırlaşmak	140/122	
7	aguk-	zehirlenmek	105/95	
8	agula-	zehirlenmek	156/135	
9	ajmuklan-	kellik artmak	158/137	
10	ala	cüzzamlı	53/39, 58/44	
11	alık-	(yara için) azmak, kötüleşmek	105/95	
12	anumı	cüzzam	81/70	
13	atgak	bağırsak kurdu	72/58	
14	atgak	bağırsak iltihabından ileri gelen mide hastalığı	72/58	
15	axsa-	aksamak	141/123	
16	axsak	aksak	72/58	
17	axsak buxsak	topal ve çolak	234/203	
18	axsat-	aksak hâle getirmek	135/118	

19	bağrik-	böğrü ciğerine, midesine yapışmak	380/299	
20	bâhğ	yaralı	105/96, 131/115, 205/175	
21	balık-	yaralanmak	328/266	
22	bars	vücutta bit ve pire ısırmasından veya çıbandan meydana gelen şişlik	175/150	
23	başlıg	yaralı	353/282	
24	bâş tut-	yara zonklayarak azmak	411/323	
25	bêd-	(göz) zayıf görmek	633/529	
26	bezgek	titreten sıtma	418/328	
27	bıçgıl	el ve ayağın çatlakları; yerin yarık ve çatlakları	12/6, 242/210	
28	bıçılğan	toprakta, elde ve ayakta görülen çatlaklar	259/226	
29	bokuklug	guatrı olan	249/218	
30	bit	bit	161/140, 571/470	
31	boşun-	(eli, ayağı) çıkmak ve iş yapamaz olmak	385/302	
32	bulğan-	(su, mide vb.) bulanmak	385/302	
33	burkug	deri vb. şeylerin çekilip büzülmesi	232/201	
34	burt bas-	karabasan basmak	268/236	
35	bükün	iktidarsız	201/172	
36	çalın-	(at vb.) zayıflamak	342/276	
37	çalkan-	yanarın, hastalık belirtisinin bulaşıcı olması ve bir yerden bir yere sirayet etmesi	221/191	
38	çawşan	bulanık gören	612/505	
39	çelpək	gözün çapağı	240/208	
40	çelpəklen-	çapaklanmak	405/315, 406/316	
41	çerlen-	iltihaplanmak	388/304	

42	çerlet-	(gözü) bozmak, iltihaplandırmak	435/340	
43	çerlet-	vücuda ağırlık çöktürmek	435/340	
44	çerlig	gece görüp gündüz göremeyen	240/208	
45	çıbıkan	çıban	225/195	
46	çın et-	(kulak; çingirak, leğen vb.) çınlamak	600/492	
47	çil	deride dövmeden doğan iz, vücuttaki darbe izi	169/146, 502/402	
48	çomılı bol-	sıcaktan dolayı göz kapağı düşüp uyuşmak	225/195	
49	çömerük	gözü sürekli yaşaran ve zayıf gören	245/213	
50	emgek tolgag	dizanteri ve kulunç	410/320	
51	enüç	göze inen perde, katarakt	38/25	
52	enüçlen-	göze katarakt inmek	148/129	
53	ezik	deride bulunan uzunlamasına çizik, kazıntı	48/33	
54	ezil-	(deri vb.) çizilmek	107/97	
55	ığ	hastalık	35/22, 150/130, 220/190	
56	igçil	çok hastalanan adam	469/373	
57	igle-	hasta olmak	146/127, 191/163	
58	iglel-	hastalanmak	150/130	
59	iglen-	doğum ağrısı tutmak, hastalanmak	134/117	
60	igleş-	(toplu hâlde) hasta olmak	127/112	
61	igleş-	hasta etmek	137/119	
62	iglig	hasta	52/38, 107/97, 140/122	
63	ığ tuga	hastalık ve iç ağırlığı	544/445	
64	inegü	göbek çukurunun iç kısmında, kulunca benzer bir hastalığın adı	81/70	
65	irig	uyuzun başı	48/33	

66	irin	cerahat, irin	80/68, 470/376	
67	isirgen-	(vücutta) isilik çıkmak	147/128	
68	isit-	ateşlenmek; ısıtmak	113/102	
69	iz	derideki ve yerdeki uzunlamasına çizik, kazıntı	53/38	
70	kabargan	vücutta kaşıntı ve ateş yapan bir sivilce	257/225	
71	kabart-	kabartmak, deride balonlar meydana getirmek	630/525	
72	kalıuk	baştaki kepek	611/504	
73	kamgır-	eğri büğrü olmaya yüz tutmak; neredeyse çarpılıp felç olmak	363/289	
74	kar-	boğaz (sudan) tıkanmak, düğümlenmek	365/290, 524/426, 525/426	
75	karagu	kör	224/193	
76	karaksız	gözbebeği olmayan	248/218	
77	kariş-	(diş) kasılmak	317/259, 317/260	
78	kart	yara	172/148, 383/301, 390/305	
79	kartur-	boğazın tıkanmasına sebep olmak, boğazı tıkatmak	361/287, 365/290	
80	kaşınmak	kaşıntı	135/118	
81	kefgek	kekeme; konuşurken kekeleyen	411/321	
82	kem	hastalık	170/147, 444/347	
83	kezig	insanı titreten humma, sıtma	197/169	
84	kıl	insan vb. şeylerin kılı	169/146, 170/146	
85	kıltık	başta bulunan kepek ve konak	239/207	
86	kısır	kısır kadın	183/156, 481/385	
87	kızlamuk	kızamık ve ona benzer sivilceler	263/229	

88	kiçin-	(vücut) kaşınmak	345/278	
89	kirlen-	(göz) çapaklanmak	392/307	
90	kirpüklen-	(gözde) kötü kıl çıkmak	405/315, 406/316	
91	kog	gözdeki pislik	499/400	
92	kurul-	kramp girmek	335/271	
93	kurulgan	(vücuduna) devamlı kramp giren	259/226	
94	kus-	kusmak	269/236	
95	kusıg	kusma	189/161	
96	kuzı-	(boğaz, yemek için) kurumak	560/462	
97	külgü	kalp sektesi	216/186	→ kültgü
98	külgü bar-	kalp sektesi tutmak	216/186	
99	kültgü	kalp sektesi	216/186	→ külgü
100	mün	hastalık ve kusur	505/404	
101	okı- ~ ögi- (?)	kusmak	556/459	
102	öç-	(nefes) kesilmek	92/85	
103	öşer-	(açlıktan ve beklemekten) gözü kararmak, uzun uzun bakmak	99/91, 473/379	
104	öşergen	(açlıktan vb. şeylerden) devamlı gözü kararın	90/80	
105	öt-	ishal olmak, mide boşalmak	95/88	
106	ötüg	kusma	46/32	
107	ötüg tut-	kusma tutmak	46/32	
108	özi-	gürültüden neredeyse sağır olmak	556/458	
109	özi boşu-	içi boşalmak, ishal gitmek	561/462	
110	sarıg kezig	sarılık	197/169	
111	sarıghg	sarılık hastalığı	248/218, 250/219	
112	sarıg suw	karındaki sarı su	188/161	
113	senregü	sakağı (ruam) hastalığına yakalanmış olan	613/506	

114	sız-	(hasta vb.) zayıflayıp süzölmek	268/235	
115	sızgur-	(hastalık, aşk vb. insanı) bitap düşürmek, eritmek	360/287	
116	sızla-	sızlamak	574/472	
117	sızlag	soğuk su içmekten veya buz ısırmaktan dolayı dışın sızlaması	233/202	
118	sigil	siyil	199/170	→ <i>sügöl</i>
119	sirke	başta bulunan bit yumurtası	216/186	
120	sirkelen-	(çocuğun başı) sirkelenmek	533/434	
121	sowuşgan	sarılık	259/226	
122	sökel	Oğuzcada hasta	116/104, 199/170, 268/235	
123	sügnegü	tırnak ve et arasında çıkan sivilce	246/215	
124	sügöl	siğil	576/473	→ <i>sigil</i>
125	talagu	dizanteri	225/194	
126	talgan ğ	sara hastalığı	220/190	
127	teglük (közlük)	kör	240/208	
128	telü	deli	513/411	
129	telwe	deli	214/185	
130	temregü	temreği (deri hastalığı)	246/215	
131	tenri-	uykusuzluktan baş karıncalanmak, döner gibi olmak	567/468	
132	tersin-	(yara vb.) nüksetmek	386/303	
133	tik-	(yılan, akrep vb.) sokmak	202/172, 274/239	
134	tolga-	(kolera vb. şeylerden karın) burulmak	410/320, 571/470	
135	tolgan-	(ağrı yüzünden) kıvrınmak	387/303	
136	tolgan-	kolera ve dizanteriye yakalanmak	387/303	

137	topulgak	kulunç	251/220	
138	tuga	hastalık ve iç ağırlığı	544/445	
139	tunçuk-	tıkanmak üzere olmak, nefes alamaz hâle gelmek	380/299	
140	tunju	sağır	605 / 496	
141	tutuk	iğdiş edilmiş, hadım	191/163	
142	tutukla-	iğdiş etmek; birini iğdiş saymak	592/485	
143	uçguk	grip, soğuk algınlığı	62/48	
144	uđuz	uyuz	39/26, 446/350, 476/380	
145	uđuzlug	uyuz (insan)	84/76	
146	um bol-	mide bozulup karın şişmek	36/23	
147	urra	Oğuzcada, erkeklerde fitik	32/18	
148	üh	göz ağrısı	7/4	
149	ülşe-	Çiğilcede, (açlıktan) gözleri kararmak ve bayılacak gibi olmak	144/125	
150	yakur-	derin nefes almak ve nefes darlığı tutmak	473/379	
151	yal-	(yara) zonklamak	471/377	
152	yam	göz vb. yerlerdeki pislik, çapak	446/350, 515/414	
153	yaman ığ	cüzzam	457/360	
154	yamlığ ~ yâmlığ	çapaklı (göz)	462/367	
155	yan-	kusmak	450/354, 472/378, 485/388	
156	yandur-	kusmak	485/388	
157	yanğ	kusma	450/354	
158	yawrı-	fakirlik veya hastalıktan dolayı zayıflamak	577/474	
159	yeni- ~ yini-	kadın doğurmak	482/386	

160	yukuş-	(uyuz, vücuda) sirayet etmek, bulaşmak	476/380	
161	yüz-	(yarada irin ve cerahat) kabarmak	470/376	

Metinde hasta, hastalık ve hastalık belirtileri ile ilgili terim ve sözcükler, tasnifte yer alan altı grup içerisinde 161 sözcük ve terim sayısı ile en kalabalık gruptur. Bu grupta *anımı* “cüz zam”, *atgak* “bağırsak iltihabından ileri gelen mide hastalığı”, *bezgek* “titreten sıtma”, *emgek tolgağ* “dizanteri ve kulunç”, *külgü/kültgü* “kalp sektesi”, *sarığlıg/sowuşgan* “sarılık”, *talagu* “dizanteri”, *temregü* “temreği” gibi çok sayıda hastalık ismi; *ala* “cüz zamli”, *axsak buxsak* “topal ve çolak”, *bālīg/ başlıg* “yaralı”, *bokuklug* “guatrı olan”, *bükün* “iktidarsız”, *çawşan* “bulanık gören”, *çerlig* “gece görüp gündüz göremeyen”, *çömerük* “gözü sürekli yaşaran ve zayıf gören”, *karagu* “kör”, *karaksız* “gözbebeği olmayan”, *şenregü* “sakağı (ruam) hastalığına yakalanmış olan”, *uğuzlug* “uyuz (insan)” gibi “herhangi bir hastalığa yakalanmış olan, hasta” anlamına gelen sözcük ve terimler; *agri-* “ağrımak”, *aguk-* “zehirlenmek”, *bars* “vücutta bit ve pire ısırmasından veya çibandan meydana gelen şişlik”, *çelpeken-* “çapaklanmak”, *çerlen-* “iltihaplanmak”, *isirgen-* “vücutta isilik çıkmak”, *sızlag* “soğuk su içmekten veya buz ısırılmaktan dolayı dişin sızlaması”, *um bol-* “mide bozulup karın şişmek” gibi yine çok sayıda hastalığın belirtisi, alameti olan sözcük ve terim yer almaktadır.

Tablo 4: İlaçlar, Tedavi, Tedavi Yöntemleri ve Araçları ile İlgili Terim ve Sözcükler

Sıra	Madde Başı	Anlam	El yazmasının sayfa numarası/ çevirideki sayfa numarası	Gönderme Yapılan Sözcük
1	arkaçak	ağıza ilaç dökmek için kullanılan bir alet	84/74	
2	belik	yanarın derinliğini ölçen alet	194/166	
3	boşutgan	(karnı) yumuşatıp ishal yapan	256/225	
4	buga	Hint'ten getirilen bir ilaç	544/445	
5	bütür-	(yarayı) kapatmak, iyileştirmek	305/252	
6	çek-	kan almak, hacamat yapmak	274/239, 275/239	
7	çektür-	kan aldirmek	357/285	
8	çurnı	Türk tabiplerinin hazırladığı bir ishal ilacı	218/188	
9	em	ilaç, deva	31/17, 60/46, 444/347	

10	emle-	ilaç vermek, tedavi etmek, iyileştirmek	146/127, 479/383, 574/472	
11	emlel-	tedavi edilmek	150/130	
12	emlen-	kendi kendini tedavi etmek	134/ 117	
13	emleş-	birlikte tedavi olmak	127/112	
14	emlet-	tedavi ettirmek	137/119, 444/347	
15	em sem	ilaç	205/175, 513/412	
16	enüçle-	kataraktı tedavi etmek	151/131, 151/132	
17	igit	nazardan ve cin çarpmasından korunmak için çocukların yüzüne sürülen bir ilaç	37/24	
18	irwi	hastaları tedavide kullanılan bir Hint ilacı	76/ 64	
19	kakraş-	(vücuttaki şiş) inmek	376/296	
20	kana-	kan almak	559/461, 564/465	
21	kanagu	neşter	225/194	
22	kanat-	kanatmak	422/330, 426/333	
23	kanatgan	devamlı burun kanatan bir ilaç	257/225	
24	karta-	yarayı iyileştirmek (?)	393/307	
25	kartan-	(kendi yarasını kendi) tedavi etmek, sağaltmak, iyileştirmek	390/305, 393/307	
26	kartla-	yarayı iyileştirmek	635/531	
27	kok-	(yara) sakinleşmek	525/427	
28	kustur-	kusturmak	362/288	
29	oñul-	(hasta) iyileşmek	116/104, 616/511	
30	ötgür-	ishal yapıp (mideyi) boşaltmak	120/107	
31	ötrüm	müşhil	66/52, 120/107	
32	samla-	ilaç vermek, tedavi etmek	574/472	→ emle-
33	sewre-	azalmak; (hasta) iyileşmek, hastalıktan kurtulmak	64/50, 462/366, 567/467	

34	siñir- ~ siñür-	(yağı, deriye) yedirmek	615/510	
35	sorgu	kan alma aleti	304/251	
36	sorgu	bardak çekerken (hacamat yaparken) kullanılan bardak	12/6, 214/184	
37	sortur-	kanın emilip akıtılması (hacamat yaptırılması) için emir vermek	359/286	
38	tögne-	ateşle dağlamak	576/473	
39	uđuzla-	uyuz hastalığını tedavi etmek	152/132	
40	uragun	tedavide kullanılan bir Hint ilacı	81/70	
41	yak-	yakı ile kapatmak, yakı yakmak	471/377	
42	yarpat-	(hasta) iyileşmeye yüz tutmak	439/342	
43	yineđ-	(yara) kapanmak	423/332	
44	yinet-	(yara) kapanmak	423/332	
45	yorit-	(ilaç vb. karını) boşaltmak	423/331	

Metinde tespit edilen ilaçlar, tedavi, tedavi yöntemleri ve araçları ile ilgili terim ve sözcüklerin sayısı 45'tir. Bunlar *buga* "Hint'ten getirilen bir ilaç", *çurnı* "Türk tabiplerinin hazırladığı bir ishal ilacı", *igıt* "nazardan ve cin çarpmasından korunmak için çocukların yüzüne sürülen bir ilaç", *irwi* "hastaları tedavide kullanılan bir Hint ilacı", *kanatgan* "devamlı burun kanatan bir ilaç", *uragun* "tedavide kullanılan bir Hint ilacı" gibi ilaç isimleri; *çek-* "kan almak, hacamat yapmak", *çektür-* "kan aldirmek", *kustur-* "kusturmak", *ötgür-* "ishal yapıp (mideyi) boşaltmak", *tögne-* "ateşle dağlamak", *yorit-* "(ilaç vb. karını) boşaltmak" gibi tedavi yöntemleri; *arkaçak* "ağıza ilaç dökmek için kullanılan bir alet", *belik* "yaranın derinliğini ölçen alet", *sorgu* "kan alma aleti" gibi tedavilerde kullanılan *alet* ve *araçların* isimleridir.

Tablo 5: Beden, Beden Görünüşü ile İlgili Terim ve Sözcükler

Sıra	Madde Başı	Anlam	El yazmasının sayfa numarası/ çevirideki sayfa numarası	Gönderme Yapılan Sözcük
1	ajmuk taz	kel (insan)	62/48	

2	âk sakal	Oğuzcada saç sakalı ağarmış (iyice yaşlanmış) adam	53/39	
3	arık	Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız	45/31	
4	aruk	Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde cılız	45/31	
5	ayban	Çigil lehçesinde kel adam	71/57	
6	baştak	tepesi açılmış (insan)	235/204	
7	bökseglen-	meme tomurmak	405/315	
8	büktel	(insan için) orta boylu	242/210	
9	çakrak	kel	236/205	
10	çolkuy elig	çolak	552/452	
11	çoluk	çolak	191/164	
12	erneyü	altı parmaklı adam	80/69	
13	erneyü	çok kısa boylu, iki kol boyundaki adam	80/69	
14	etlig	etli, iri gövdeli	63/49, 63/50	
15	kamgı	çarpık ağızlı kimse	214/184	
16	kâplig ogul	karındaki zarla beraber doğan ve mübarek sayılan çocuk	508/407	
17	karı	yaşlı, herhangi bir şeyin yaşlısı	206/176, 279/242, 499/400	
18	karı-	yaşlanmak	85/76, 560/461	
19	karızan	çok yaşlanmış ihtiyar	225/195	
20	karnagu	büyük karınlı	246/215	
21	karnak	koca karınlı	238/206	
22	kaşlıg	kaşlı, kaşı olan	550/450	
23	ketü	çolak	541/442	
24	kırbas er	saçı dökülüp azalan ve bir daha çoğalmayan adam	231/200	
25	kırık	topal, çolak	192/164	
26	kırık ağak	topal adam	192/164	
27	kırık er	çolak adam	192/164	
28	koŋra-	(ses) kalınlaşmak; bülüğ çağına gelmek	619/514	
29	kög	kadın vb.nin yüzünde görülen çil	501/402	

30	köglen-	çil belirmek, çillenmek	392/307	
31	meñ	yüzdeki ben	601/493	
32	meñlig	benli, beni olan	601/493	
33	münüzgek	elin nasırı	613/507	
34	oñamuk	solak olmayan	91/82	
35	ölüt	güçten düşmüş, ihtiyar	37/24	
36	taguzmak	tıknaz (adam)	252/221	→ <i>takuzmak</i>
37	takuzmak	tıknaz (adam)	252/221	→ <i>taguzmak</i>
38	taşırkan közlüg	patlak gözlü adam	260/227	
39	taz	kel	19/9, 62/48, 158/137	
40	tazgır-	(baş) neredeyse kel olmak	356/284	
41	tegil-	(gözü) tek göz olmak	333/270	
42	teke sakal	köse adam	546/446	
43	ten	vücut	419/329	
44	tok	başında saç bulunmayan (adam)	167/144	
45	tor-	zayıflamak	524/425	
46	torgur-	zayıflatmak	355/283, 355/284, 366/290	
47	toruk	her şeyin bedence zayıf olanı	191/163	
48	torukluk	cılızlık	251/220, 252/221	
49	tulas	hastalık veya üzüntüden solmuş olan (yüz)	184/157	
50	sığıg	dişler arasındaki açıklık	188/161	

Metinde beden, beden görünüşü ve bir hastalık belirtisi olarak bedende meydana gelen değişimin ifadesi olan 50 adet terim ve sözcük tespit edilmiş olup bunlar *ajmuk taz* “kel”, *āk sakal* “Oğuzcada saçı sakalı ağarmış (iyice yaşlanmış) adam”, *arık* “Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız”, *büktel* “orta boylu insan”, *çakrak* “kel”, *çolkuy elig* “çolak”, *karnak* “koca karınlı”, *kırbas er* “saçı dökülüp azalan ve bir daha çoğalmayan adam”, *köglen-* “çil belirmek, çillenmek”, *meñ* “yüzdeki ben”, *taguzmak/takuzmak* “tıknaz adam”, *taşırkan közlüg* “patlak gözlü adam”, *tulas* “hastalık veya üzüntüden solmuş olan yüz” gibi sözcüklerdir.

Tablo 6: Sağlıkla İlgili Diğer Terim ve Sözcükler

Sıra	Madde Başı	Anlam	El yazmasının sayfa numarası/ çevirideki sayfa numarası	Gönderme Yapılan Sözcük
1	agu	zehir	57/43, 592/485	
2	ata sagun	doktor, Türk doktor	56/42, 203/173	
3	bertiş-	karşılıklı yaralamak	368/291	
4	emçi	doktor	31/17, 555/458	
5	könül	kalp, gönül; zihin açıklığı ve idrak sür'ati	63/49, 87/78, 106/96	
6	meniz	insanın rengi, beniz	42/28, 45/31, 603/495	
7	mün(süz) kişi	kalbi sağlıklı adam	505/404	
8	münsüz	kusur ve hastalıktan azade olan	505/404	
9	oldrum	yatalak insan	622/519	
10	oñ	sağ	32/19, 49/34	
11	öz	ruh, can; kalp	128/112, 450/353, 512/411	
12	sag	Oğuzcada sağlık ve esenlik; sağlıklı	512/410	
13	tınıg	soluk, nefes	286/245	
14	tırıñ	kulak çınlaması	606/497	
15	tirig	canlı, diri	11/6, 43/29, 194/166	

Yukarıda sayılan gruplara dâhil olmamakla birlikte metinde sağlık ve sağlık bilimleri ile ilgili olan 15 sözcük ve terim tespit edilmiştir. Bunlar da *agu* “zehir”, *ata sagun* “doktor, Türk doktor”, *emçi* “doktor”, *meniz* “insanın rengi, beniz”, *mün(süz) kişi* “kalbi sağlıklı adam”, *münsüz* “kusur ve hastalıktan azade olan”, *oldrum* “yatalak insan” *tınıg* “soluk, nefes”, *tırıñ* “kulak çınlaması” gibi sözcük ve terimlerdir.

2. Değerlendirme

Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk* metninde madde başı olan sözcüklerin sadece anlamlarını vererek geçmemiş, gerek gördüğü yerlerde anlamın yanında açıklamalar da yazmıştır. Örneğin *tamur* hakkında bilgi verirken “vücuttaki damar” anlamını verdikten sonra “Oğuzlar mim'in üstünlü hâliyle tamar derler. Onlar devamlı olarak kolaylık peşindedirler; üstünlü şekil, hareketlerin en kolayı olduğu için ona doğru giderler.”

cümleleriyle açıklamasını genişletmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 155). Ayrıca sözcüklerin ağız özelliğine göre söyleyiş farklılıklarını da açıklamasıyla birlikte eserinde vermiştir: *kulak* “kulak”. Bazıları *kulxa.k*, bazıları da *kulka.k* derler; ama en doğrusu birincisidir (2015, s. 165).

Kâşgarlı Mahmud, eserine aldığı sözcükler hakkında bilgi verirken sözcüklerin Türk boyları arasında günlük dildeki söyleyiş ve anlam farklılıklarını da göstermiştir. Sözlüğün başında lehçelerin birbirinden farklı yönleri hakkında bilgi verirken lehçelerin arasında aslında fazla farklılık olmadığını, farklılıkların bazı harflerin değişmesi veya düşürülmesi şeklinde ortaya çıktığını belirtir ve devamında bu farklılıklar hakkında bilgi verir:

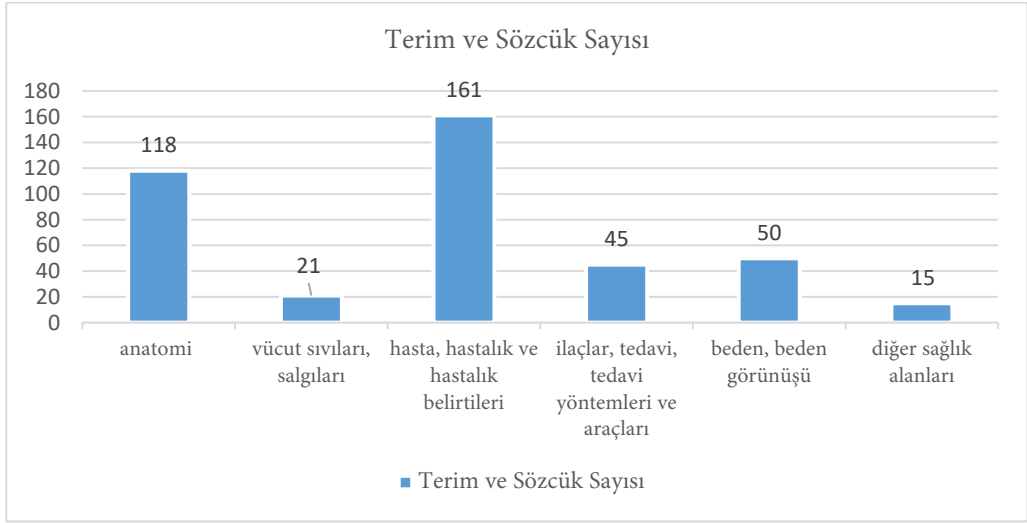
“Türklerin “ayak” için kullandıkları *adak*’a bunlar *azak* derler. Karın doyunca Çigil Türkleri *karın totdı* derler, bunlar ise *ze ile tozdi* derler. Diğer isim ve fiilleri bu örneğe göre ayarla. Özetle, Çigil lehçesindeki *zel*; Yağma, Toxsı, Oğuz ve Çin’e doğru yükselirken bazı Arguların lehçelerinde *ye*’dir; Kıpçakların ve Rum’a doğru alçalırken diğerlerinin lehçelerinde *ze*’dir” (2015, s. 12).

Eserde sözcükler zaman zaman örnek cümleler içinde bağlamı verilerek açıklanmış, bu açıklamalar bazen de atasözleri ve şiir örnekleriyle birlikte zenginleştirilmiştir: *bürkür-eyleminin* anlamı verilirken ‘*kân bürkürdi*’ “yaradan kan fışkırdı” cümlesiyle (2015, s. 281); *teşük* “küçük yarık, çatlak.” Atasözü: Teşük suwda belgüre.r. Anlamı şudur: Çatlak olan şeyin çatlağı suda belli olur. Bir işi yaparken övünen kimse için kullanılır; ona “senin işinin iyiliği kötülüğü işi bitirdiğin zaman belli olur” denir (2015, s. 167); (yiñit-) er yiñitti “adam sümküdü. Aslı *yiñ attı*’dır; “sümüğü attı” demektir (2015, s. 334); (bergelen-) tamur ~ tamar bergelendi “insanın damarları kan vb. ile doldu” (2015, s. 433).

Sonuç

Bu çalışmada, Kâşgarlı Mahmud’un XI. yüzyılda kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı eserde yer alan tıp, halk hekimliği ve eczacılık alanlarına ait sözcük ve terimler tespit edilmiş ve sistematik bir şekilde sınıflandırılmıştır. İncelenen metinlerden elde edilen veriler, dönemin tıbbi bilgi birikimini ve sağlık alanındaki kavram dünyasını yansıtan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Araştırma kapsamında toplam 410 sözcük ve terim belirlenmiştir. Bu terimler; anatomi (118; % 28,78), vücut sıvıları ve salgıları (21; % 5,12), hasta, hastalık ve hastalık belirtileri (161; % 39,27), ilaçlar, tedavi yöntemleri ve tıbbi araçlar (45; % 10,98), beden ve beden görünüşü (50; % 12,20) ve diğer sağlık alanlarıyla ilgili (15; % 3,66) terim ve sözcükler olarak altı ana başlık altında incelenmiştir. En geniş kategori, dönemin hastalıklarını ve bu hastalıklara ilişkin belirtileri tanımlayan sözcüklerdir. Bu durum, dönemin tıp bilgisinde hastalıkların teşhisine yönelik detaylı bir kavram setinin varlığını göstermektedir.

Metinde, Türk dilinin XI. yüzyıl söz varlığı içerisinde yer aldıkları şekil ve anlamlarıyla 951 yıl boyunca (Kaçalın, 1994, s. 446) değişmeden gelen çok sayıda sözcüğün (ayak, baş, bilek, boyun, burun, kan, kana-, karın, kirpik, kulak, sakal, ter, ten vb.) varlığı dikkat çekmektedir.

Anatomi terimleri, insan vücudunun temel organları, kemikler ve kas yapıları gibi unsurları içermekte olup bazı sözcükler günümüz Türkçesinde de aynen veya biraz değişmiş şekilleriyle kullanılmaktadır. Vücut sıvılarına ilişkin terimler arasında *kan*, *ter*, *tükürük* ve *irin* gibi temel sıvılar öne çıkmaktadır. Hasta, hastalık ve belirtileriyle ilgili sözcükler arasında *anumi* (cüzzam), *bezgek* (sıtma), *sarıklık* (sarılık) gibi hastalık isimlerinin yanı sıra ağrı, şişlik, iltihaplanma ve körlük gibi hastalık belirtileri de detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. İlaçlar ve tedavi yöntemlerine ilişkin sözcük ve terimler, dönemin tedavi araçları ve uygulamalarını gözler önüne sererken; *çurnu* (ishal ilacı), *buga* (Hint ilacı) ve *kanagu* (neşter) gibi sözcük ve terimler, tıbbi uygulamaların çeşitliliğini göstermektedir. Bedenin fiziksel görünümüne dair sözcükler, bireyin fiziksel yapısını tanımlamakla kalmayıp kimi zaman hastalıkların dışa vurduğu belirtileri de ifade etmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, XI. yüzyıl Türk toplumunun sağlıkla ilgili kavram dünyasını ve tıbbi uygulamalarını anlamak açısından önemli bir zemin sunmaktadır. Dönemin anatomi bilgisi, hastalıkların teşhisi ve tedavi yöntemleriyle ilgili terminolojinin, çağdaş tıp diliyle benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, tarihî tıp metinleri üzerine araştırmalar yapan bilim insanları için anlamlı bir kaynak sunmaktadır. Ayrıca, gelecekte hazırlanacak “Türkçenin tarihî metinlerine dair genel tıp terimleri sözlüğü” çalışmalarına katkıda bulunabilecek nitelikte veriler içermektedir. Bu bağlamda, *Divânu Lugâti't-Türk*'ün, Türk dilinin ve kültürünün yanı sıra dönemin tıbbi bilgi birikiminin anlaşılması açısından da değerli bir eser olduğu bir kez daha ortaya konmuştur.

Kaynaklar | References

- Akalın, Ş. H. (2020). *Binyıl önce binyıl sonra Kâşgarlı Mahmud ve divanü lugati't-Türk*. Türk Dil Kurumu.
- Akkoyunlu, Z. ve Çınar, A. A. (1994). Divanü lugati't-Türk'te halk hekimliği. *Türk Kültürü*, (371), 34-43.
- Akün, Ö. F. (2002). Kâşgarlı Mahmud. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (25), 9-15, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Atalay, B. (2013). *Divanü lûgat-it Türk*. Türk Dil Kurumu.
- Altıntaş, A. (1983). Divanü lûgati't-Türk'teki tıbbi bilgiler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (25), 136-148.
- Altıntaş A. (1988). Dîvânu lugâti't-Türk'deki tıbbi terimler. *Tıp Tarihi Araştırmaları*, (2), 65-73.
- Aydemir A. (2014). Divanü lûgati't-Türk'te insan vücuduna ait sözcükler. *International Journal of Language Academy*, (2/4), 412-444.
- Bayat, A. H. (2002). İslâm öncesi Orta Asya Türk dünyasında tababet. *Türkler*, (3), 449-459.
- Bayat, A. H. (2003). Dîvânu lûgâti't-Türk'te tıbbi terminoloji. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, (9), 103-122.
- Caferoğlu, A. (1972). Kâşgar'lı Mahmut ve divanü lugat-it-Türk. *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, 11-20. Türk Dil Kurumu.
- Çakmak, C. (2015). Dîvânu lugâti't-Türk'te vücut ve organ adları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8/41), 135-143.
- Çetin, H. A. (2020). *Eski Anadolu Türkçesi eczacılık ve tıp terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun A. B. ve Akkoyunlu Z. (2018). *Dîvânu lugâti't-Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Türk Dil Kurumu.
- Işık, U. (2016). *Karahanlı Türkçesinde tıp terimleri* (Tez No: 459914) [Yüksek Lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- İhsanoğlu, E. (2005). *Osmanlıca tıp terimleri sözlüğü*. Türk Tarih Kurumu.
- Kaçalin, M. S. (1994). Dîvânu lugati't-Türk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (9), 446-449, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kaçalin, M. (2008). Divanü lugati't-Türk üzerine birkaç söz. *Türk Dili*, (683), 536-549.
- Masattaş, Â. (2020). Dîvânu lugâti't-Türk'te halk hekimliği büyüsel ve rasyonel tedavi yöntemleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9/4 2020 s. 1348-1358.

- Önler, Z. (2006). Dîvânü lugati't-Türk ve kutadgu biligde tıp terimleri. *Kebikeç*, (22), 135-150.
- Şen, M. (2019). *Türk dilinin dünü ve bugünü el kitabı*. Post Yayın Dağıtım.
- TDK (2023). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu.
- Tryjarski, E. (1992). Medical terminology in Mahmûd Al-Qastarî's-dîwân. *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXX (1-2), 251-255.